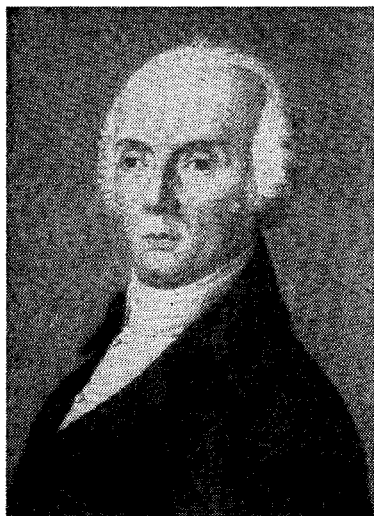

0 »medicinskem policistu« Johannu Petru Franku

Dr. Mirko Karlin

Poznejši socialnomedicinski reformator in začetnik sodobne javne zdravstvene službe *J. P. Frank* se je rodil l. 1745 v Rodalbenu blizu Badna, na obmejnem področju, kjer se križata francoska in nemška kultura. Prav zaradi tega sta se tod oba naroda spopadala vedno znova. Njegovega deda, ki je bil kot dobavitelj francoske armade pravzaprav Francoz, so marodêrji ubili, ko je bil Frankov oče še prav mlad. Ta se je pozneje preselil na nemško stran in se kot upravitelj neke glažute (steklarne) s štirinajstimi otroki skromno prebijał skozi življenje.

Kot manj premožen dijak je Frank študiral gimnazijo pri očetih piaristih v Rastattu in pri jezuitih v Bockenheimu, pozneje pa filozofijo v Badnu, Metzju in končno v Pont-à-Moussonu, kjer je l. 1763 diplomiral iz filozofije. Še med študijem filozofije je mladega Franka začela privlačevati medicina. Kljub upiranju matere, ki je hotela, da bi postal duhoven, in očeta, ki se je bal nadaljnjih stroškov, je vendarle odšel v Heidelberg, da bi tam študiral medicino. L. 1766 je z disertacijo »O vzreji malih otrok« postal doktor medicine. Že v tem prvem znanstvenem spisu se kaže Frankovo nagnjenje k problemom higiene in socialne medicine. Temu nagnjenju je ostal zvest do konca svojega tako razgibanega življenja. Že takrat je sklenil, da bo napisal obširen priročnik za rabo v javni zdravstveni službi, ali — kakor so takrat imenovali to stroko — *medicinsko policijo*.

Kot mlad zdravnik je Frank začel z zdravniško prakso najprej v rojstnem kraju. Tam pa ni ostal dolgo. Odšel je v francosko Lotaringijo, v Bitsch, kjer je živel eden njegovih bratov. Tu pa so mu prakso kmalu prepovedali, ker ni imel francoske aprobacije. Ni mu preostalo drugega, kakor ga je znova odšel v Pont-à-Mousson, kjer si je na tamkajšnji univerzi pridobil še francosko diplomu. V Bitschu se je oženil z dekletom, s katerim se je poznal že iz mladih let. Po dveh letih se je preselil v Baden, kjer je bil okrožni fizik (zdravnik). Kmalu je postal še dvorni zdravnik baden-badenskega mejnega grofa. To je bil prvi deželni vladar, s katerim se je Frank lahko posvetoval o ukrepih javnega državnega zdravstva, ki naj bi koristili vsemu prebivalstvu. Tu je pri zatiranju epidemije pegavice sam zbolel, vendar se je rešil. Po nadaljnjih dveh letih, ko je umrl njegov vladar, je sprejel mesto garnizijskega in mestnega zdravnika v Rastattu. Tu je Frank uvedel pouk babic in ranocelnikov. Medtem mu je mlada žena umrla za porodnim prisadom.

Kljub zdravniški praksi je Frank venomer mislil na pisanje velikega priročnika za javno zdravstvo. Ko je bil rokopis že kar zajeten, ga je poslal nekemu založniku v Karlsruhe. Le-ta pa mu ga je vrnil, potem ko se je bil posvetoval s svojimi izvedenci. To je Franka tako ujezilo, da je rokopis treščil v ogenj.

L. 1772 je Frank na vabilo speierskega knezoškofa sprejel službo mestnega in deželnega fizika v Bruchsaalu. Kmalu zatem je bil imenovan še za telesnega zdravnika pri knezoškofu, ki je bil hkrati tudi deželni gospod. V Bruchsaalu je takoj začel s predavanji anatomije in kirurgije za ranocelnike; ustanovil pa je tudi zavod za izobrazbo babic, kjer je bil 9 let učitelj. Uspeh ni izostal: umrljivost porodnic se je kmalu zmanjšala od 1 na 85 porodov do 1 na 125 porodov.

Zdaj si je Frank nabral že nekaj več izkušenj; zato je spet začel misliti na svojo veliko nalogo. Leta 1776 je izdal brošuro, v kateri je vabil vse bralce, naj ga podpro s svojimi izkušnjami in mu pošljejo gradivo, zakaj naloga je težavna, razmere v posameznih deželah pa so prav različne. Odziv na njegovo vabilo je bil zelo pičel: dobil je samo dva odgovora. Kljub temu je leta 1779 izšel prvi zvezek njegovega »Sistema popolne medicinske policije«. V njem razpravlja Frank o prebivalstvu nasploh in o sedanjem stanju splošne blaginje zdravja. Pri tem so najprej sistematično obdelani pogoji za sklepanje zakona in za razmnoževanje. Hkrati obravnava Frank tudi vprašanja duhovnega in posvetnega celibata kakor tudi celibata pri vojakih. Največ pa je govora o nosečnosti in otročnosti.

Frankovo delo sicer ni brez predhodnikov, vendar so se šele v 16. stoletju, to je na začetku kapitalistične manufakture, začeli pod okriljem fevdalne družbe kazati prvi zametki spoznanja, da je državna oblast dolžna skrbeti za zdravstveno varstvo svojih državljanov. Prvi tak poskus nahajamo v knjigi »Koristna reformacija za dobro zdravje«, ki jo je leta 1573 izdal mestni zdravnik v Frankfurtu *Joachim Struppius* (umrl 1606). Kot naslednika tega dela moramo imeti še spis »Augsburška medicinska odredba«, ki ga je leta 1582 izdal *Lucas Stenglius* (1523—1587). Sem moramo šteti tudi moralno higiensko delo »Strahote pustošenja človeškega rodu«, ki je leta 1610 izšlo v sedmih knjigah. Napisal ga je *Hyppolitus Guarinonius* (1571—1654). Leta 1638 pa je Struppiusov naslednik v službi *Ludwig v. Hörnigk* (1600—1667) posnel nauke svojega predhodnika v knjigi »Medicinska policija ali opis tega, kar je zdravnikova dolžnost«. Vendar je moralo preteči skoraj 100 let — vmes je izšla sicer vrsta novih medicinskih uredb — da se je nenadno pojavil avtor, ki je napisal najiminenitnejše delo s področja javne zdravstvene službe. To je bil J. P. Frank.

Cudno je, da Frank omenjenih predhodnikov menda sploh ni poznal, saj jih v uvodu svojega dela ne omenja. Bržčas so bili njihovi spisi bolj malo razširjeni. Pač pa omenja neke bolj neznatne pisce.

Prvi zvezek Frankove »Medicinske policije« in vsi nadaljnji izhajajo iz prepričanja, da je država odgovorna za zdravje svojih državljanov. Kot zagovornik absolutističnega razsvetljenstva je Frank mnenja, da je kakor v družini, kjer oče vzgaja svoje otroke in se briga za njihovo zdravje, v vsaki državi vladar tisti, ki mora skrbeti za vzgojo podložnikov in za varstvo njihovega zdravja. Zato naj bi vladar za zakoni in uredbami prepovedal vse, kar je za zdravje škodljivega, in ukazal, kar je za zdravje koristnega. Frank se sicer ni povsem odpovedal neposrednemu poučevanju ljudstva, kakor so terjali naprednejši misleci njegove dobe, vendar se mu je zdela policija s svojimi odredbami uspešnejša, saj je bil prepričan, da mora država izvajati zdravstvene ukrepe prisilno, po policijsko.

Spričo velike potrebe po takšnem slovstvu je imela Frankova knjiga pri bralcih tako dober odziv, da ji je kmalu sledila druga izdaja. Vendar je piscu prizadela tudi

nekaj nevšečnosti. Ker je bil Frank v službi knezoškofa, so mu zlasti očitali njegovo odklonilno stališče do celibata duhovnov.

Leta 1780 je izšel že drugi zvezek Frankove »Medicinske policije«, v katerem avtor opisuje nevarnosti izvenzakonskega spolnega občevarja, skrb za novorojenčke zakonskega ali nezakonskega izvora in varstvo zdravja pri šolski mladini. Govori pa tudi o odpravljanju plodu, o prostituciji v zvezi s spolnimi boleznimi in o najdenišnicah.

Leta 1783 je izšel tretji zvezek Frankove knjige. V njem obravnava probleme prehrane, pijače, razpravlja pa tudi o naslednjih nezmernosti v jedi in pijači, o zdravem oblačenju, o človeških stanovanjih in o neškodljivih ljudskih zabavah. Govori tudi o svetovalnicah za noseče žene in matere, o postajah za nedonošenčke in še o marsičem drugem.

Medtem ko se je Frank v prvih treh zvezkih svojega velikega dela podpisal kot knežji speyerski tajni svetnik in telesni zdravnik, se je v četrtem zvezku, ki je izšel leta 1788, podpisal že kot cesarsko kraljevi pravi gubernijski svetnik v Milanu, direktor medicinske fakultete in vseh bolnišnic avstrijske Lombardije, profesor praktične zdravniške šole v Paviji in član raznih akademij znanosti. Za razloček od prvih treh zvezkov, kjer obravnava samo snov iz medicinske policije (po naše iz higiene), govori v tem zvezku o javni varnosti, ki gre po današnjih nazorih v sodno medicino. V njem je celotni nauk o poškodbah in zastrupljenjih; v posebnem oddelku pa še o nevarnosti, da ne bi koga živega pokopali in o preveč poznem pogrebu. Za časa Franka in še 100 let pozneje je namreč obe stroki na univerzah predaval en profesor pod enotnim imenom »državno zdravstvo«.

Ta preobrat v Frankovem življenju se je dogodil takole: Ko je bil že devet let škofov telesni zdravnik, se v tej službi ni več dobro počutil. Razen tega so ga njegove tri knjige napravile že tako slavnega, da se je mogel ozreti po boljših službah. In res! Skoraj hkrati je dobil kar tri vabila. V Mainz u so ga hoteli imeti za profesorja fiziologije in medicinske policije, v Göttingenu in v Paviji pa za profesorja praktične medicine. Končno se je odločil za slovečo protestantsko univerzo v Göttingenu. Tako je tod že maja 1794 predaval medicincem splošno ter specialno patologijo in terapijo, pa še fiziologijo in medicinsko policijo. Čeprav se je z velikim zanosom vrgel na delo, se mu je kmalu zazdelo, da ga ta služba ne zadovoljuje povsem. Tu namreč ni mogel razviti svojih organizacijskih sposobnosti, ki bi mu dajale širši krog uveljavljanja. Ker je bila služba v Paviji še vedno nezasedena, se je spomladi 1785 z izgovorom, češ da mu mrzlo podnebje v Göttingenu ne godi, odpravil preko Dunaja v Italijo. Cesar Jožef II. ga je poleg profesorja v Paviji imenoval še za profotfizika (šefa vsega zdravstva) takratne avstrijske Gornje Italije. Kot profesor medicinske klinike v Paviji je Frank nasledil takrat zelo slavnega S. A. Tissota (1728—1797).

To je bilo nekaj za našega medicinskega policista. Najprej je začel z reformacijo medicinske fakultete v Paviji. Študij medicine je določil na 5 let, študij kirurgije pa na 4 leta. Nastavil je tudi nekaj novih profesorjev; postavil je novo kirurško kliniko in ustanovil vzorno lekarno. Ko je bilo vse to v teku, se je odpravil na službena potovanja po svojem področju. Povsod je zboljševal delo bolnišnic, lekarn in babic. Tu moramo omeniti še znamenito Frankovo latinsko predavanje »Akademski govor o ljudski bedi, ki rojeva bolezni«. Imel ga je leta 1790 v Paviji. Velik socialno-medicinski pomen tega predavanja je šele v novejšem času na novo odkril znani zdravstveni zgodovinar H. E. Sigerist (1891—1957).

Lahko si mislimo, da Frankove reforme, čeprav so bile napredne, niso bile vsek vsem prizadetim, zlasti ne tistim, ki so se zdeli ogroženi v svojih gmotnih koristih.

Tako je število Frankovih nasprotnikov v Italiji vse bolj naraščalo in končno so ga zatožili celo na dvoru. Po daljši preiskavi so Franku sicer dali popolno zadoščenje in krivce kaznovali, vendar se v Italiji ni več počutil tako dobro kot spočetka. In ko so ga leta 1795 poklicali na Dunaj na neko posvetovanje, so mu le-tam kot preizkušnemu strokovnjaku ponudili vodstvo Splošne bolnišnice. Frank se ni dolgo obotavljal in je to službo sprejel.

Ob tej priložnosti se moramo prav na kratko ozreti na zgodovino te bolnišnice, ki je bila za časa Franka ena največjih in najimenoitnejših med vsemi takimi zavodi v Evropi. Leta 1683 je bogat Frankov soimešnjak, dunajski meščan *J. Th. Franck*, v oporoki zapustil svojo hišo z vsemi pritiklinami, da bi v njej uredili nekakšen invalidski dom in veliko ubožnico. Do te odločitve ga je privedla silna beda, ki je na Dunaju nastala po drugem obleganju Turkov. S preureditvijo te hiše v »špital« pa so začeli šele leta 1693 na cesarjev ukaz. Z manjšimi prezidavami je ta hiša postala glavna ubožnica mesta Dunaja. Ko je leta 1780 nastopil vlado cesar Jožef II., je pri svojih reformah humanitarnih zavodov kmalu sprevidel, da je na Dunaju potreben zdravstveni zavod, v katerem naj bi se zdravili revni bolniki, hkrati pa naj bi se izobraževali tudi medicinci. Prvotno so hoteli zgraditi posebno stavbo, vendar so se zaradi pomanjkanja denarja odločili, da bodo v ta namen predelali stari špital. To se je tudi zgodilo. Takšno bolnišnico je videl Frank leta 1785, ko je skozi Dunaj potoval v Italijo. Takrat ga je Jožef II. vprašal za mnenje o tem zavodu. Frank mu je odgovoril, da kolesje tako velike ure le redkokdaj teče dobro. In vendar teče, mu je odgovoril cesar. Seveda, je rekel Frank, ker ga poganja tako mogočno utežje. Komaj pa je cesar leta 1790 umrl za jetiko, so se začele vse bolj kazati pomanjkljivosti te bolnišnice. Končno so se spomnili na Franka in ga zaprosili, naj preišče sanitarne slabosti tako imenovane Splošne bolnišnice. Po treh tednih nadrobnega ogledovanja je Frank podal izvedensko mnenje o izboljšanju razmer v tem zavodu. Kmalu po tem poročilu so ga imenovali za direktorja bolnišnice in za rednega profesorja praktičnega zdravstva na dunajski univerzi.

V svojem poročilu je Frank zlasti grajal slabo preskrbo bolnišnice z vodo, nesmotrno razdelitev sob za bolnike (nekaj jih je bilo celo nad konjskimi hlevi) in tako imenovani »stolp za norce« (Narrenturm), kjer so bili strpani duševno bolni. Za graditev tega stolpa je dal pobudo sam Jožef II. Poprej so namreč bolnike z duševnimi boleznimi zapirali vkleknjene v verige kar po ječah. Pravzaprav teh nesrečnežev tudi v tem stolpu še niso zdravili, čeprav so bili na področju bolnišnice, vendar so jih vsaj priznavali za bolnike. Ta stolp je imel 5 nadstropij in 139 celic (v vsaki sta bila po dva bolnika). Tudi obe kliniki (kirurški in interna), ki sta osebenjkovali v tej bolnišnici, sta bili zelo na tesnem, zaradi česar so bili študenti močno ogroženi od nalezljivih bolezni (tudi Frankov mlajši sin je umrl za tifusom). Kirurška klinika ni imela operacijske sobe. Operirali so kar po bolniških sobah vpričo drugih bolnikov. Zelo v napoto je bila tudi mrtvašnica, ki je razširjala neznošen smrad.

Med reformami, ki jih je Frank od leta 1795 izvedel v Splošni bolnišnici na Dunaju, naj omenimo te: Prehrano bolnikov in kuhinjo, ki so jo poprej dajali v najem gostilničarjem, je novi direktor prevzel v lastno režijo. Zboljšal je tudi kakovost kruha za bolnike. Natanko je določil čas, ko so delili obroke hrane (zajtrk ob 7. uri, kosilo ob 11. uri, večerja pa ob 17. uri). Uredil in racionaliziral je tudi predpisovanje zdravil. Pri tem je vsako leto prihranil do 8000 goldinarjev, ne da bi se bolnikom kaj odtegovalo, kar bi zavlačevalo njihovo zdravljenje. Preuredil je pro-

store obeh klinik. Kirurški klinika je odslej imela dve prostorni dvorani (eno za moške, drugo za ženske). V vsaki je bilo po 20 postelj. Na interni kliniki je uredil 4 sobe (v vsaki je bilo samo po 5 postelj). Preuredil je tudi mrtvašnico, ki je bila zdaj čista in prostorna. Imela je tudi posebno kuhinjo za ogrevanje vode. Ob mrtvašnici je bila soba za seciranje in kabinet za prosectorja. Nastavil je sposobnega prosectorja, ki je predaval tudi patološko anatomijo. Odpravil je konjske hleve pod bolniškimi sobami; določil je posebno sobo za prebolevnike, kjer so jih do odpusta zdravili prejšnji zdravniki. V »stolpu za norce« je zazidal stranišča, ki so razširjala smrad. Nadomestil jih je s pokritimi posodami, ki so jih z lahkoto izpraznjevali. Okrog stolpa je postavil ograjo. Hkrati pa je za bolnike napravil sprehajališče, kjer je zasejal travo in zasadil drevesa. Število primarijev bolnišnice je povečal od štiri na pet. O svojih reformnih prizadevanjih v Splošni bolnišnici je Frank v avtobiografiji napisal takole: »Ker sem bil vselej mnenja, da je za ureditev količkaj večje bolnišnice treba imeti pred očmi tri vidike: oskrbovati nepremožne bolnike, vzgajati spretno zdravnike in ranocelnike ter pospeševati in širiti medicinske znanosti, bi za dosego tako velikega končnega namena moral še marsikaj predlagati«.

Frank se je na Dunaju izkazal tudi kot odličen predavatelj klinične medicine. Njegova predavanja so bila zanimiva, hkrati pa pedagoško jasno podana brez kakšnih izumetničenih navlak. Zaradi njega je na Dunaj prihajalo zopet več študentov in mladih zdravnikov, da bi se pri njem učili in izpopolnjevali. S tem je nekoliko oživil nekdanjo slavo tako imenovane prve dunajske medicinske šole, ki jo je le-ta imela za časa Marije Terezije in njenega slavnega zdravnika G. van Swieten (1700—1772). Nekaj časa je Frank pod vplivom svojega sina *Josepha* (1771—1842) zagovarjal nauk škotskega zdravnika J. Browna (1735—1778), tako imenovani brovnianizem, ki je delil boleznii v »močne« in »slabotne« ter jih temu ustrezno skušal tudi zdraviti. Pozneje se je iztreznil in je ostal zvest hipokratičnim nazorom v medicini.

Kot klinični učitelj je Frank napisal tudi obširno latinsko terapevtično delo v več zvezkih, ki je bilo zelo cenjeno pri praktičnih zdravnikih. Prevedeno je bilo v nemški, francoski in italijanski jezik. Prvi zvezek teh njegovih »epitom« o zdravljenju bolezni je izšel leta 1792. Po mnenju zdravstvenih zgodovinarjev je to sloveča, s kritiko in učenostjo napisana knjiga, ki je zajela vse takratno klinično znanje. Vendar tudi na Dunaju ni ostal Frank brez nasprotnikov. Posebno nenaklonjen mu je bil cesarjev telesni zdravnik baron A. J. Stifft (1760—1836). Proti Franku je iz zavesti naperil obtožnico, v kateri mu očita slabo poslovanje in celo razžaljenje veličanstva, kritizira njegovo učno dejavnost in mu končno oponaša, da je zaradi brovnianizma, ki ga Frank dopušča v Splošni bolnišnici, po nepotrebnem umrlo mnogo bolnikov. Kljub sijajnemu položaju — saj je imel 5000 goldinarjev plače na leto — je Franku življenje na Dunaju vse bolj presedalo. Leta 1804 se je na hitro odločil in odšel za svojim sinom Josephom, ki je medtem postal profesor patologije na Medicinsko-kirurški šoli v Wilni. Tam je stari Frank prevzel službo kliničnega profesorja in direktorja bolnišnice. V Wilni pa je Frank ostal komaj leto dni. Kmalu po prihodu ga je ruski car Aleksander povabil v Peterburg, kjer naj bi bil njegov telesni zdravnik in ravnatelj Medicinsko-kirurške akademije. V carjevi službi je ostal Frank tri leta. V tem času je zlasti preuredil klinični pouk na akademiji, uvedel je terapevtično kliniko, ustanovil znanstveno knjižnico, pri teoretičnih stolicah pa je izpopolnil muzejske zbirke. Ko je prebolel grižo, se je čutil utrujenega in si je zaželel počitka. Zato je leta 1809 odpovedal službo pri carju. Odločil se je namreč, da gre k svoji hčeri v Freiburg i. Br., kjer naj bi do konca napisal svoje veliko delo o medicinski policiji. Ob odhodu mu je car naklonil 3000 rubljev pokojnine.

Ko je Frank na poti v Freiburg dopotoval na Dunaj, je bila vsa Evropa pod vtisom Napoleonovih zavojevanj. Zato ni mogel nadaljevati potovanja in je ostal kar na Dunaju. Frankov zdravniški sloves je segel tudi do Napoleona. Nekega dne so mu sporočili, da ga francoski imperator kliče v Wagram na posvetovanje. Napoleon, ki se je celo uro povsem gol pogovarjal s Frankom kar iz kopalne kadi, ga je vabil, naj se naseli v Parizu, ker so takšni možje vselej dobrodošli. Če se Frank ne bi počutil že starega in bolehnega in če se ga ne bi preveč otresal Napoleonov telesni zdravnik *J. N. Corvisart* (1755—1821), bi Frank to laskavo ponudbo sprejel. Tako pa je raje počakal, da so na Dunaju sklenili mir, in je potem odšel v Freiburg, kjer je udobno končaval peti zvezek svojega življenjskega dela, ki je izšel leta 1812. V tem zvezku, ki je nekako nadaljevanje četrtega, govori Frank o vzrokih in spoznanju navidezne smrti, o pripravah za pogreb, o pogrebih in o pokopališčih. V tem in v zaključnem zvezku se je pisec podpisal kot pravi carski ruski državni svetnik in telesni zdravnik. Ko pa je leta 1811 zaključil rokopis, ni več dolgo zdržal brez dela in se je vrnil na Dunaj. Tu je ostal do svoje smrti leta 1824 kot zelo cenjen konziliarni zdravnik, v katerega so imeli dunajski meščani veliko zaupanje. Na Dunaju je končal Frank še šteti zvezek svojega velikega dela, ki je do leta 1819 izšel v treh oddelkih. V njem govori Frank o zdravstvu nasploh in o vplivu le-tega na blaginjo države, o medicinskih učiliščih, se pravi o pouku zdravstva in tudi o »zdravstvu živine«.

Po svojem življenju in pomenu je bil Frank prava internacionalna osebnost. Po zunanosti je bil bolj visoke postave, v poznejših letih je imel lepe sive lase, bil je vselej skrbno oblečen in uglajenega vedenja. Temu se ne bomo čudili, saj je imel v svojih službah nenehno posla z monarhi vse Evrope in z drugimi najvišjimi osebami. Na Dunaju je bil Frank znan kot velik ljubitelj glasbe in v njegovem vrtnem gradičku sredi Dunaja, kjer je stanoval, sta bila večkrat gosta tudi Haydn in Beethoven. Sodeč po njegovem burnem življenju pa je bil Frank vsekakor nemirni duh, ki ni nikdar dalj časa zdržal v istem kraju. Zato njegovih izgovorov za menjavo službenih mest ne smemo vzeti preveč resno.

Za jugoslovansko zgodovino medicine je Frank pomemben zaradi tega, ker je leta 1801 poleg mnogih drugih zdravnikov proučeval tudi zagonetno »škrljevsko bolezen«, ki je bila takrat močno razširjena po hrvaškem in slovenskem Primorju. Pozneje se je izkazalo, da je bila navaden endemični sifilis.

Ta kratki življenjepis naj zaključim z besedami Frankovega biograf *M. Salomona*: »Nesporno sodi Frank k najiminenitnejšim zdravnikom vseh časov. Bil je raziskovalec pomembne duševne potence, kritike in najsrečnejšega opazovalnega daru. Vseskozi je obvladal znanje svojega časa, bil je poln ljubezni do medicinske znanosti in umetnosti ter ljubezni do bližnjega. Zaradi tega je bil tudi oznanjevalec vzvišene veličine medicine, etične medicine. Frank je bil mož znanstvenega izkustva in prakse. Seznanjen z vsemi pomožnimi pripomočki svoje umetnosti je spoznal pogubnost teoretične enostranosti šolskih sistemov. Zato je kot zdravnik bolj upošteval zdravljenje bolezni kakor pa nedokazane hipoteze o bistvu bolezni nasploh.«